

„Deti v tom majú jasno!": Sexuálna výchova a etika starostlivosti v naratívoch slovenského „Referenda o rodine" v roku 2015⁷⁶

Ľubica Libáková, Veronika Valkovičová,
Adriana Jesenková

'It's Clear to the Kids': Sex Education and the Ethics of Care in the Narratives Surrounding the Slovak 'Referendum on the Family' in 2015

Abstract: The article is based on the theoretical framework of the ethics of care while examining the media narratives of sex education that emerged in connection with one of the questions in the Slovak Referendum on the Family in 2015. The first part of the article describes the approach of the ethics of care inspired by the work of Joan Tronto and other scholars as an analytic framework for the study of public policies. By means of critical frame analysis, the article also examines the subjectivity of children and young people in narrative interviews and looks at how these dominant actors define the provision of this education as a form of care. The article explores what needs, problems, and risks political actors ascribe to children and young people within the frame of these narratives and what features of argumentation are shared by these discursive frameworks. The article's objective is to analyse media representations around the time of the referendum in order to identify new issues for public education policy, in which sex education plays an important but problematic role.

Keywords: sex education, ethics of care, critical frame analysis, anti-family rhetoric, referendum

Libáková, Ľubica, Valkovičová, Veronika, Jesenková, Adriana. 2019. „Deti v tom majú jasno!": Sexuálna výchova a etika starostlivosti v naratívoch." *Gender a výzkum / Gender and Research*, Vol. 20, No. 1: 128–148, <http://dx.doi.org/10.13060/25706578.2019.20.1.466>.

76 Text bol spracovaný s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, č. grantu APVV-15-0234: Sexuálna výchova v kontexte etiky starostlivosti.

Vo februári 2015 sa na Slovensku uskutočnilo prvé referendum iniciované občianskym sektorom, ktoré zároveň nieslo pomerne nadnesený názov „Referendum o rodine“. S mottom „Deti v tom majú jasno!“ prinieslo toto referendum do verejného priestoru a jeho mediálnych debát aj otázku o sexuálnej výchove na školách. Podnietilo tak rozpravy o tom, akým spôsobom by mali byť nastavené slovenské vzdelávacie politiky či kto disponuje legitímnou autoritou sexuálnu výchovu poskytovať. Napriek tomu, že bolo referendum s 21,41% účasťou neplatné, je nutné vnímať jeho odkaz aj v kontexte naratívov verejných vzdelávacích politík, ktoré boli vďaka mediálnemu diskurzu presadzované a následne normalizované.

S cieľom skúmať diskurzívne rámce prítomné v mediálnych obsahoch pred referendom a po ňom v roku 2015 aplikuje táto štúdia konceptuálny rámec etiky starostlivosti (Tronto 1993; Tronto 2003; Jesenková, Minarovičová 2018). Cieľom tohto analytického rámca je študovať diskurzy sexuálnej výchovy a vnímať ju ako nástroj verejných vzdelávacích politík, t.j. ako formu občianskeho vzdelávania, ale aj ako formu poskytovanej starostlivosti. Koncept etiky starostlivosti, ktorý aplikujeme, berie do úvahy tzv. relacionalitu poskytovania starostlivosti. Jeho nodálnym bodom je samotná subjektivita dieťaťa / mladého človeka. Ak nahliadame na sexuálnu výchovu ako na formu poskytovania starostlivosti, potom je tiež nevyhnutné klásť si otázky o tom, akým spôsobom je ponímaná starostlivosť, ochrana či potreby dieťaťa / mladého človeka práve v týchto naratívoch.

Aj napriek značnému množstvu štúdií so zameraním na diskurzívne rámcovanie a rétoriku „protirodových“ hnutí v období slovenského referenda 2015 (viď napr. Maďarová 2015; Valkovičová 2017) doposiaľ nebola sexuálnej výchove v tomto kontexte venovaná dostatočná pozornosť. Za cieľom analyzovať protichodné rámcovanie a naratívy o mladých ľuďoch a sexuálnej výchove bol v medziach tejto štúdie aplikovaný metodologický prístup kritickej rámcovej analýzy (Verloo 2005; Verloo, Lombardo 2007; Meier 2008). Štúdia tak vychádza z goffmanovskej tradície konštruktivistického prístupu k analýze verejných politík, keďže pracuje s predpokladom, že spôsob, akým jedinci prisudzujú politickým problémom význam, je kreovaný v procese interakcií, interpretácie a kontextualizácie.

Štúdia sa zameriava na rôzne naratívy sexuálnej výchovy v médiách, t.j. v rétorike „aktivistov/aktivistiek referenda“ – reprezentantov/reprezentantiek organizácie Aliancia za rodinu – často využívajúcich aj tzv. „protirodovú“ rétoriku. Druhou skúmanou skupinou sú aktéri a aktérky „proti referendu“, ktorí primárne pozostávali zo spoločenskovedných vedcov/vedkýň a ľudskoprávných aktivistov/aktivistiek. Cieľom štúdie je totiž nie len skúmať jednotlivé naratívy a horeuvedené otázky, ale aj hľadať paralely a spoločné prvky nazerania na sexuálnu výchovu ako nástroja verejných politík v agonistickom prostredí definovanom ideovými konfliktami a tak prispieť ku tvorbe verejných politík a ich potenciálnej reforme.

Referendum o rodine: sexuálna výchova ako téma, „rodová ideológia“ ako nástroj

Slovenské „Referendum o rodine“, ktoré vzniklo z občianskej iniciatívy Aliancie za rodinu s podporou Konferencie biskupov Slovenska a mottom „Deti v tom majú jasno!“, sa uskutočnilo 7. februára 2015 ako prvé referendum iniciované občianskym sektorom. Ústavný súd Slovenskej republiky po posúdení súladu referendumových otázok s ústavou rozhodol, že súčasťou referenda budú tri zo štyroch pôvodných otázok: 1. „*Súhlasíte s tým, aby sa manželstvom nemohlo nazývať žiadne iné spolužitie osôb okrem zväzku medzi jedným mužom a jednou ženou?*“, 2. „*Súhlasíte s tým, aby párom alebo skupinám osôb rovnakého pohlavia nebolo umožnené osvojenie (adopcia) detí a ich následná výchova?*“ a 3. „*Súhlasíte s tým, aby školy nemohli vyžadovať účasť detí na vyučovaní v oblasti sexuálneho správania či eutanázie, ak ich rodičia alebo deti samé nesúhlasia s obsahom vyučovania?*“

Cieľom referenda bolo zabezpečiť upevnenie existujúcej právnej definície manželstva (ako zväzku muža a ženy), umožniť adopciu detí a ich následnú výchovu výlučne heterosexuálnym párom a upraviť sexuálnu výchovu na školách poskytnutím výhradného práva rodičov a žiakov/žiačok rozhodnúť o účasti na hodinách s témou sexuálnej výchovy a eutanázie. Iniciátor referenda – nezisková organizácia Aliancia za rodinu – pritom deklarovala cieľ „ochrany tradičnej rodiny“, ktorý nemala viesť ku spochybneniu práv konkrétnych skupín obyvateľstva (Smrek 2015). Súčasťou kampane bola aj príprava pastierskeho listu biskupov Slovenska, v ktorom bola ostro kritizovaná podpora LGBTI komunity, ale i výučba sexuálnej výchovy na školách či „rodová ideológia“, ktorá bola podľa konferencie v rozpore s „tradičnými hodnotami“ súčasnej slovenskej spoločnosti. Samotná opozícia voči aktérom presadzujúcim referendum bola v roku 2015 vo verejnom priestore limitovaná. Protikampaň, ktorá sa zamerala na bojkotovanie referenda, bola zahájená spojenou iniciatívou predstaviteľov ľudskoprávneho sektora pod sloganom „Nejdeme!“ (Smrek 2015). Okrem ľudskoprávných aktivistov/aktivistiek dominovali na tejto strane politického spektra vo verejnom priestore a pri mediálnych debatách hlasy osobností z akademického sektora. Ako také sa vo verejnom priestore nie len presadili otázky o nastavení verejných vzdelávacích politík, ale referendum a jeho hlavní protagonisti a protagonistky tiež prispeli ku normalizácii a mainstreamovaniu „protirodovej“ rétoriky v médiách svojou iniciatívou, ktorú prezentovali ako celospoločenskú požiadavku na „ochranu detí“.

V kontexte otázok, ktoré v roku 2015 nastolilo referendum, je nutné zdôrazniť, že napriek otázke o povinnosti sexuálnej výchovy je súčasné nastavenie verejných vzdelávacích politík ďaleko vzdialené štandardizovanej inštitucionalizácii. Počiatky sexuálnej výchovy v slovenskom prostredí siahajú do obdobia prvej Československej republiky. Jej terminologický i obsahový charakter sa od tohto obdobia menil vply-

vom spoločenských zmien, nových vedeckých poznatkov, ako i diskusií o tom, kto a akým spôsobom ju má vyučovať alebo čo má byť jej obsahom (Bosá et al. 2015). Problematika sexuálnej výchovy má v prostredí Slovenskej republiky i v súčasnosti zložitú pozíciu a býva častým námetom odborných i laických diskusií. Od roku 2010 sa vyučovanie sexuálnej výchovy riadi nepovinnými učebnými osnovami predmetu *výchova k manželstvu a rodičovstvu*, ktorý je medzipredmetnou súčasťou iných povinných predmetov (t.j. občianska náuka, etická výchova, náboženská výchova, biológia), (Bosá et al. 2015). Jedná sa o tzv. transpredmetné vyučovanie, v kontexte ktorého sa témy definované v osnovách riešia podľa vhodnosti alebo uváženia vyučujúceho či vyučujúcej vo viacerých predmetoch v rámci základných a stredných škôl. V praxi to tak znamená, že na jednotlivých školách nemusia byť okrem reprodukcie témy sexuálnej výchovy prítomné vôbec.

Tvorba slovenských vzdelávacích politík, ktoré obsahujú sexuálnu výchovu, aj v dnešnej podobe podlieha tabuizácii a predsudkom, t.j. býva nezriedka pod vplyvom politických, etických i náboženských perspektív (Bianchi 2013). Dominantné naratívy sa v kontexte tejto problematiky hlásia k rôznym smerom myslenia – kresťanská tradícia, medicínsky, feministický, liberálny, ľudskoprávny či konzervatívny diskurz a pod. –, pričom presadzujú vlastné argumenty týkajúce sa formy, obsahu a rozsahu sexuálnej výchovy (Lukšík, Marková 2010). V kontexte sexuálnej výchovy sa vedú rôzne polemiky o jej realizácii, ako aj o samotnej spolupráci rodiny a školy. V súčasnosti je sexuálna výchova v slovenskom prostredí ovplyvnená „konzervatívnym diskurzom upriamujúcim pozornosť hlavne na manželstvo a rodičovstvo“ (Bosá et al. 2015: 33). Avšak od referenda v roku 2015 autorky Adriana Jesenková a Katarína Minarovičová (2018) poukazujú na to, že sa tieto debaty vo verejných politikách zaoberajú viac otázkami o ľudských právach založených na fundacionalistických a deduktívnych argumentoch ako na skutočných potrebách detí a mladých ľudí.

Okrem týchto transformácií diskurzu sexuálnej výchovy vo verejnom priestore však referendum vnieslo do verejných mediálnych debát tzv. „protirodovú“ rétoriku, ktorá sa v posledných rokoch presadzuje nielen v priestore strednej a východnej Európy. Koncept „rodovej ideológie“ (alebo „ideológie gender“) ako rétorického nástroja opozície voči rôznym feministickým a ľudskoprávnym projektom sme mohli zatiaľ pozorovať v rôznych oblastiach, od rôznych aktérov/aktérok a na rôznych úrovniach tvorby verejných politík (viď napr. Pető 2015; Korolczuk, Graff 2018; Kuhar, Paternotte, eds. 2017). I preto nazývajú autorky Eszter Kováts a Maari Póim (eds., 2017) „rod“ rétorickým symbolickým lepidlom. O „protirodových“ aktéroch/aktérkach v Európe teda v súčasnosti nemožno už hovoriť len v spojení s organizáciami občianskeho sektora – t.j. konfesijnými združeniami, ktorých referendové iniciatívy sme mohli pozorovať v slovenskom prostredí, ale aj vo Francúzsku, Chorvátsku či Rumunsku (Kuhar, Paternotte, ed. 2017; Verloo 2018).

Avšak na „protirodové“ organizácie občianskeho sektora, akou je napríklad aj Aliancia za rodinu, možno nahliadať aj ako na aktérov/aktérky protestných hnutí, ktorí sa vymedzujú voči rôznym aspektom spomínaných verejných politík (Roggeband, 2018). Súčasťou takejto protestnej rétoriky o „rodovej ideológii“ je napríklad opozičné ponímanie nadnárodných politických elít (napr. politiky Európskej únie alebo Svetovej zdravotníckej organizácie) či vymedzovanie sa voči ponímanému nedostatku demokratických procesov (Korolczuk, Graff 2018; Kuhar, Paternotte, ed. 2017). V tomto zmysle kampaň Aliancie za rodinu v roku 2015 prezentovala sexuálnu výchovu v spojení s „rodovou ideológiou“ ako nedemokratický produkt „elít Západu“ (Valkovičová 2017). Samotná „rodová ideológia“ je však často len rétorický koncept, ktorý je naplnený rôznymi obsahmi. I preto je cieľom tejto štúdie klásť si otázky, akým spôsobom je v tejto rétorike rámcovaná samotná sexuálna výchova a mladí ľudia/deti ako jej cieľová skupina.

Etika starostlivosti v kontexte sexuálnej výchovy

Etika starostlivosti je normatívnou etickou teóriou, ktorá sa vyvíjala od svojich začiatkov v prácach Carol Gilligan (1987), na základe racionalistického a vzťahového (t.j. relacionálneho) chápania jednotlivca ako vzájomne závislého od iných. Etika starostlivosti zdôrazňuje dôležitosť ľudských vzťahov, kde centrálnu úlohu zohrávajú emócie ako dobročinnosť, milosrdenstvo, starostlivosť, priateľstvo, zmierenie a citlivosť. Monika Bosá (2017b: 22) o tomto koncepte píše, že je „(založený na fakte vzájomnej závislosti ľudských bytostí, ako aj ľudí a prostredia vyjadrenými vo vzťahoch). [Rozvíja sa] ako opozícia voči etike spravodlivosti (založenej na individuálnej slobode izolovaných jednotlivcov so svojimi právami a nárokmi vyjadrenými v zákonoch)“. Táto štúdia vychádza z konceptu etiky starostlivosti rozpracovaného v prácach Joan Tronto (Tronto 1993; Tronto 2013) a niekoľkých autoriek, ktoré tento koncept aplikovali v prístupe ku americkým vzdelávacím politikám a sexuálnej výchove (napr. Lamb, Roberts, Plocha 2016; Lamb, Randazzo 2016). Nasledujúce teoretické vymedzenie vychádza z konceptualizácie etiky starostlivosti s ohľadom na slovenské vzdelávacie verejné politiky s cieľom nastoliť otázku, aké naratívy dominovali v diskurze sexuálnej výchovy hlavných politických aktérov/aktérok a ich mediálnych reprezentáciách.

Etiku starostlivosti je možné primárne definovať niekoľkými perspektívami. Sústreďuje sa na morálny význam pozornosti a na snahu naplňovať potreby tých, za ktorých nesieme ako jednotlivci, ale aj ako kolektív, zodpovednosť. Východiskovou perspektívou je určitá miera vzájomnej závislosti všetkých osôb, pričom osobitná pozornosť by mala byť venovaná tým najzávislejším a najzraniteľnejším osobám, ktorých sa najviac dotýka konanie a rozhodovanie iných (v kontexte sexuálnej výchovy sú touto skupinou deti a mladí ľudia). Zároveň zdôrazňuje pozitívnu úlohu emócií v epistemolo-

gickom procese, ktorého cieľom je porozumieť morálke a morálnym povinnostiam. Etika starostlivosti zastáva kritické stanovisko k univerzálnym a tradičným morálnym pravidlám. Spochybňuje ich abstraktnosť a absolútnosť, kladie dôraz na kontextuálne detaily situácií v snahe ochrániť a presadiť záujmy dotknutých osôb. Rekonceptualizuje tradičné rozdelenie verejnej a súkromnej sféry, pričom zdôrazňuje morálny význam oboch sfér. Tak zároveň vychádza zo špecifického vzťahového chápania osoby a jeho/jej autonómie. Táto relacionalita je chápaná tak, že každá osoba existuje vo vzťahoch, a teda má istý stupeň závislosti od inej osoby, teda základnou perspektívou je naša vzájomná závislosť (Held 2015 in Jesenková 2016).

Rámec etiky starostlivosti, s ktorým pracuje táto štúdia, vychádza z prác Joan Tronto (Tronto 1993), ktorá nevynecháva princíp spravodlivosti. Jej predstava o etike starostlivosti zdôrazňuje, že je „teória spravodlivosti potrebná na rozlíšenie medzi urgentnými a čoraz menej naliehavými potrebami“ (Tronto 1993: 234). Svoj prístup J. Tronto definuje ako spojenie starostlivosti a spravodlivosti: „Starostlivosť je tu chápaná ako aktivita zahrňujúca všetky činnosti vykonávané s cieľom zachovať, udržať, rozvinúť náš svet do podoby, ktorá nám umožní žiť natoľko dobre, nakoľko je to možné“ (Tronto 1993: 234). Jedinec by sa mal starať o tých, ktorí sú v jeho okolí a v jeho spoločnosti. To, čo Carol Gilligan rozlišovala ako etiku spravodlivosti a etiku starostlivosti, Tronto definovala vzťahovo ako etiku povinnosti a etiku zodpovednosti. V kontexte etiky zodpovednosti tvrdí, že je už existujúcim morálnym vzťahom medzi ľuďmi a tak reagovanie na ich problémy je automatické (nepotrebuje odôvodnenie), zatiaľ čo v etike povinnosti človek bude reagovať len vtedy, ak si uvedomí povinnosť tak urobiť. Ako súčasť praxe Tronto navrhuje štyri fázy starostlivosti ako sociálnej praxe, ku ktorým neskôr pridáva piatu fázu starostlivosti, bez ktorej nie je možné uskutočňovať prax starostlivosti v jej integrite. Tieto fázy starostlivosti ako sociálnej praxe môžu byť aplikované na verejné politiky (Tronto 1993; Bosá 2017a, 2017b):

1. *starostlivosť o (care about)* – schopnosť rozpoznať a uznať potrebu starostlivosti (cnosť/princíp/hodnota – pozornosť);
2. *schopnosť postarať sa (taking care of)* – pripravenosť a ochota vykonať kroky, ktoré sa v danej situácii žiadajú (cnosť – zodpovednosť);
3. *poskytovanie starostlivosti (care-giving)* – nie je to len proces starostlivosti ako taký, ale hlavne prítomnosť zdrojov a kompetencií pre poskytnutie starostlivosti (cnosť – kompetencia);
4. *prijatie starostlivosti (care receiving)* – schopnosť prijať starostlivosť, schopnosť nevnímať starostlivosť ako slabosť, otvorenosť pre prijatie starostlivosti (cnosť – reakcia);
5. *zdieľaná starostlivosť (caring with)* – znamená solidaritu a spravodlivú distribúciu zodpovednosti za starostlivosť medzi všetkými členmi spoločnosti.

Predpokladom etiky starostlivosti je tiež etika dôvery, ktorá obsahuje ochotu spoľahnúť sa na iných, dôverovať ich schopnostiam a veriť v ich dobrý úmysel: „Etika dôvery znamená realizáciu závislosti, rozpoznanie a prijatie závislosti iných, a aj vlastnej. Významnou bariérou pre etiku dôvery je individualistické, autonomistické chápanie jednotlivca a jeho slobody“ (Baier 1994 in Bosá 2017b: 23). Joan Tronto (Tronto 2013) upozorňuje na potrebu predefinovania starostlivosti, ale i samotného konceptu demokratického riadenia. Nesúhlasí s redukciou kľúčových demokratických hodnôt len na možnosť voľby, spravodlivosti, práva a slobody. Podľa jej názoru je výrazom demokratickej politiky i to, ako inštitúcie a prax demokracie umožňujú, aby starostlivosť bola uskutočňovaná rôznymi aktérmi na všetkých úrovniach spoločenského života (Bosá 2017a, 2017b). Pojem „starostlivá demokracia“ (Tronto 2013; Jesenková 2016) je tu úzko spätý s konceptom starostlivosti o občianstvo (Sevenhuijsen 1998 in Jesenková 2016).

Z tejto konceptualizácie vychádzajú aj autorky A. Jesenková a K. Minarovičová (2018). Vo svojej práci vnímajú etiku starostlivosti ako východiskový bod pre podporu a implementáciu ľudských práv a súčasne ako efektívny nástroj, ktorý môže pôsobiť ako:

1. *analytický nástroj*, ktorý ponúka viacero konceptov a umožňuje lepšie pochopiť situáciu pri riešení sexuálnej výchovy,
2. *normatívny nástroj*, ktorý umožňuje zhodnotiť prax sexuálnej výchovy z etického hľadiska (napr. jej rozsah, kvalitu, spôsob, akým prispieva k zlepšeniu života),
3. *nástroj na preformulovanie a zlepšenie verejnej politiky* v konkrétnych oblastiach, napr. prostredníctvom analýzy konkrétnej praxe v organizačnej a inštitucionálnej oblasti (výučba sexuálnej výchovy na základných a stredných školách v Slovenskej republike).

Potenciál etiky starostlivosti v kontexte sexuálnej výchovy tkvie aj v transformácii jej obsahu, formy a metód s cieľom poskytovať rôzne formy starostlivosti (Jesenková, Minarovičová 2018). V rámci obsahu môže prispieť k porozumeniu kľúčových pojmov, ako napr. sexualita, láska či intimita. Avšak jej forma je nevyhnutne tiež spojená s ponímaním zraniteľnosti, rozmanitosti i nerovnosti, ktorú zažívajú rôzne skupiny detí / mladých ľudí. Tieto zmeny sa teda týkajú jednak potreby vysokokvalifikovaných odborníkov a odborníčok – učiteľov a učiteľiek, ktoré sú schopné vytvoriť bezpečnú atmosféru a priestor k budovaniu dôverných vzťahov a formovaniu vlastnej individuality (Jesenková, Minarovičová 2018).

Dôležitosť perspektívy etiky starostlivosti potvrdzuje i skutočnosť, že obsahom sexuálnej výchovy môžu byť témy týkajúce sa ľudských práv, a to predovšetkým v kontexte práva na ochranu zdravia, práva na informácie, prípravy na rodičovstvo či párové

spolužitie, reprodukčných práv, prevencie sexuálne prenosných ochorení či prevencie neželaného otehotnenia. Etika starostlivosti predstavuje pomerne novú, avšak veľmi inšpiratívnu perspektívu ku štúdiu sexuálnej výchovy ako nástroja verejných politík s ohľadom na cieľ transformovať vnímanie sexuality, ktorá je často ponímaná ako výhradne súčasť „súkromnej sféry“ (Lamb, Randazzo 2016; Lamb, Roberts, Plocha 2016). Takýto spôsob vzdelávania v oblasti sexuálnej výchovy napomáha vytvoriť vzdelávacie prostredie, v ktorom je sexuálna výchova vnímaná ako forma občianskeho vzdelávania podporujúca snahu o elimináciu a odstránenie násilia v párových vzťahoch, riešenie marginalizácie určitých spoločenských skupín, riešenie prevládajúcich stereotypov a mýtov o sexualite (Jarkovská 2006; Jarkovská, Lišková 2013; Lamb, Randazzo 2016).

Kritická rámcová analýza: Sexuálna výchova ako nástroj verejných politík

Prístup konceptu etiky starostlivosti k sexuálnej výchove kladie dôraz na spoločenskú zodpovednosť a subjektivitu dieťaťa / mladého človeka s ohľadom na jeho/jej potreby a požiadavky starostlivosti (Lamb, Roberts, Plocha 2016; Lamb, Randazzo 2016; Jesenková, Minarovičová 2018). Napriek tomu, že sú predmetom tejto štúdie mediálne naratívy politických aktérov v oblasti sexuálnej výchovy ako nástroja verejných politík (Veselková 2014), tento text sa venuje primárne diskurzívnemu konštruovaniu potrieb mladých ľudí (resp. detí) a ich sexuality, ako aj nástrojom (resp. cieľom), ktoré má sexuálna výchova s ohľadom na stanované problémy a potreby uplatňovať. Kritická rámcová analýza, ktorá vychádza z konštruktivistického prístupu,⁷⁷ ako metodologický prístup zdôrazňuje inkluzívny a exkluzívny aspekt diskurzívnej tvorby politiky a slúži pre štúdium argumentačných rámcov politických aktérov (Creed et al. 2002). Kladie si tak otázky, aké významy sú prisudzované jednotlivým problémom, kto definuje problém, kto je z definovania vylúčený a aká je diagnóza a prognóza problému prezentovaná jednotlivými aktérmi (Creed et al. 2002; Verloo, Lombardo 2007; Meier 2008).

Metodologický rámec tejto štúdie tak vychádza z predpokladu existencie opozičných diskurzov v procese tvorby a negociácie verejných politík (Rein, Schön 1996), zatiaľ čo študuje diskurzívne rámce, ktoré sú postavené do opozície alebo majú medzi sebou vzťahy korelácie alebo kauzality (Meier 2008). Diskurzívna rámcová analýza ustanovuje rámce ako interpretačné schémy, ktoré dávajú štruktúru rôznym významom, ktoré môžeme študovať v priestore a v čase (Verloo, Lombardo 2007). V medziach tejto štúdie je „rámcovanie“ vnímané ako praktika každodennej interakcie (Goff-

⁷⁷ Vychádzajúc z práce Irvinga Goffmana *Frame Analysis* (Goffman 1974).

man 1974), resp. ako pragmatický zámer reči, ktorý môže mať materiálne dôsledky v podobe konkrétnych politík (Johnston 1995; Verloo, Lombardo 2007). Rámce môžu byť protichodné, opozičné či naviazané na špecifické témy, zatiaľ čo slúžia ako argumentačné vymedzenia pre politických aktérov s rôznymi zdrojmi v politických arénach (Rein, Schön 1996; Vliegenthart, Van Zoonen 2011).

Analytickou jednotkou kritickej rámcovej analýzy tejto štúdie je tzv. rámec politik (z a.j. *policy frame*). Tento rámec je organizačným princípom, ktorý transformuje informácie na štruktúry (Verloo 2005; Meier 2008). Analytickým prístupom k mediálnym obsahom zvoleným pre túto štúdiu je analýza pozicionality tzv. „zobrazení“ (z a.j. – *depictions*), (Gamson, Lasch 1983). Samotná sexuálna výchova ako nástroj vzdelávacích a sociálnych politík je v rámci praktiky diskurzívneho rámcovania vsádzaná aktérmi do rôznych kontextov. Zároveň je tento koncept napĺňaný často opozičnými významami – aktéri definujú základné spoločenské problémy, ktoré vedú k nastaveniu sexuálnej výchovy ako nástroja, kreujú dieťaťa / mladého človeka (resp. dieťa) ako subjekt, ktorý disponuje istými právami a potrebami, ďalej stanovujú, akým spôsobom má byť sexuálna výchova vykonávaná (t.j. za pomoci akých inštitúcií). Tento proces opozičného diskurzívneho rámcovania odкрýva kritická rámcová analýza štúdie, zatiaľ čo sa snaží pristupovať k rámcovaniu z perspektívy etiky starostlivosti.

Zvolená vzorka štúdie pracuje s časovým rámcom mesiac pred uskutočnením referenda 7. februára 2015 a tri mesiace po jeho uskutočnení (do 7. mája 2015), kedy slovenské médiá reflektovali politické zmeny, ktoré plebiscit priniesol. Do vzorky generovanej databázou *Newton Media* boli zahrnuté mediálne výstupy dvoch celoštátnych televízií (Televízia Markíza, Televízia TA3) a troch printových denníkov s najväčšou cirkuláciou v roku 2015⁷⁸ (*Pravda, SME, Nový Čas*), čo eventuálne viedlo k selekcii 150 textových jednotiek, ktoré boli vyhladané za pomoci kľúčového výrazu „sexuálna výchova“ a jeho jazykových obmien. Okrem 8 kódovacích rodín, ktoré boli pripravené ešte pred začiatkom samotného kódovacieho procesu a ktoré prešli značnou revíziou v procese analýzy pilotnej vzorky (n = 30), boli mediálne výstupy tiež kódované na základe pozicionality aktérov voči samotnej otázke č. 3.

V medziach tejto analýzy je do popredia stavaná pozicionalita jednotlivých rámcov, ako aj ich rezonancia v opozičných diskurzoch sexuálnej výchovy. Jednotky analýzy sú tak kódované podľa aktérov/aktérok (tzv. *frame promoters*). Ďalej boli pre potreby tejto štúdie vyjadrenia simplifikované a kódované ako vyjadrenia „aktivistov/aktivistiek referenda“ (aktéri/aktérky podporujúci otázku č. 3 a aktéri/aktérky aktívne podporujúci autonómiu rodičov a detí) a „aktivistov/aktivistiek proti referendu“ (aktéri/aktérky

78 Identifikované podľa prieskumu www.medialne.trend.sk, dostupné na: <https://medialne.etrend.sk/tlac/najvacsim-zadavatelom-v-printoch-bol-znova-lidl-pozrite-si-vyvoj-predajnosti-casopisov.html> (naposledy navštívené 24. 11. 2018).

opozične sa vymedzujúci voči otázke č. 3 a spochybňujúci výhradné právo rodičov a detí rozhodovať o kurikule). Medzi aktivistkami a aktivistami referenda sa v mediálnych výstupoch najčastejšie objavovali aktivisti/aktivistky Aliancie za rodinu (40 % z kódovaných jednotiek) a cirkevní predstavitelia (20 % z kódovaných jednotiek). Medzi aktivistami a aktivistkami proti referendu prevládali osoby hovoriace z pozície psychológov a psychologičiek (32 % z kódovaných jednotiek) a osoby z právnej praxe (16 % z kódovaných jednotiek).

Limity metodologického prístupu tejto štúdie vychádzali z rôznych čítaní, ktorým môžu byť rámce politik podrobené v medziach stanovenej textovej vzorky. To sa ukázalo ako problematické aj v procese analýzy pilotnej vzorky tejto štúdie ($n = 30$). S ohľadom na koncept tzv. emickej validity (Creed et al. 2002) zvolili autorky tejto štúdie dvojfázový proces a prístup tzv. *multiple eyes* (Verloo, Lombardo 2007), v rámci ktorého dve výskumníčky súbežne kodovali mediálne výstupy, zatiaľ čo v záverečnej fáze posúdila kódovanie tretia výskumníčka.

Diskurzívne rámce: Mladý človek a jeho/jej sexualita

Jednou z výskumných otázok kritickej rámcovej analýzy v kontexte tejto štúdie bolo identifikovať subjektivitu dieťaťa / mladého človeka v naratívoch o sexuálnej výchove hlavných politických aktérov. Koncept etiky starostlivosti nás vedie k tomu, aby sme si kládli otázky, akým spôsobom je v naratívoch definovaná starostlivosť o dieťa / mladého človeka, ako sú rámcované ich potreby i s ohľadom na heterogenitu tejto skupiny.

V otázkach potrieb detí a mladých ľudí, identifikovaných v procese kódovania, je primárne možné hovoriť o potrebe informácií, ochrany a starostlivosti. V diskurze aktivistov/aktivistiek referenda je potreba informácií u detí a mladých ľudí spojená primárne s rolou rodiča, ktorý je definovaný ako kľúčový zdroj informácií (reflektujúci mentálny vek a vývinové obdobie) a súčasne ako subjekt, ktorý najlepšie pozná potreby dieťaťa. Zdôrazňované je teda primárne právo rodiča na výchovu, ktorá je spojená s autoritatívnym právom rozhodovať o napĺňaní potrieb dieťaťa. Potreba ochrany a starostlivosti je aktérmi vymedzovaná a zarámcovaná predovšetkým v súvislosti s hrozbou „rodovej ideológie“ spojenou so sexualizáciou detí / mladých ľudí, scitlivovaním a rozvracaním ich esencionalizovanej rodovej identity.

V naratívoch aktivistov/aktivistiek proti referendu, teda u opozičných aktérov, je potreba informácií u detí a mladých ľudí ovplyvnená ich záujmom o získavanie odpovedí na otázky – rovnako primerane ich veku a úrovni poznania (je spojená s potrebou orientácie v dôležitých témach či so zvedavosťou). Zdôrazňované je právo na vzdelanie, právo na objektívne, vedecky podložené, kritické a pluralitné informácie s ohľadom na najlepší záujem dieťaťa: „Rodič v podstate možnože by chcel zakázať svojmu dieťaťu,

ale dieťa to chce absolvovať“ (27. 1. 2015, TV Markíza, učiteľ). Potreba ochrany je aktérmi definovaná predovšetkým v medziach ochrany pred skreslenými informáciami získavanými z pochybných zdrojov (t.j. internet) alebo od nekompetentných osôb (t.j. kamaráti/rovesníci), ktoré ich môžu v konečnom dôsledku viesť k neuváženým rozhodnutiam: „Hlavne tie deti a mladí ľudia sa v tom veľmi ťažko môžu zorientovať. Rodičia im často nevedia poradiť s väčšinou veľmi zložitých tém, ako je rozhodnutie sa pre intímny život, riešia potom medzi sebou na internete.“ (25. 1. 2015, TV Markíza, psychológ). Potreba starostlivosti je aktivistami/aktivistkami proti referendu zdôrazňovaná v kontexte vytvorenia bezpečného prostredia, kde majú deti a mladí ľudia možnosť získať odpovede na svoje otázky od kvalifikovaných osôb prostredníctvom odborného výkladu smerovanému k „zodpovednej“ sexualite.

V kontexte vnútornej diverzity zostáva v medziach diskurzu aktivistov/aktivistiek referenda podobne ako u ich oponentov vnímanie detí a mladých ľudí ako relatívne homogénnej skupiny. „Mladý človek“ zostáva v naratívach oboch skupín rodovo nešpecifikovaný. Aktivisti/aktivistky proti referendu poukazujú najmä na rozdielnosť potrieb detí a mladých ľudí vzhľadom na typ rodiny a prostredia, v ktorom vyrastali, resp. vyrastajú: „[...] áno, len ide o to, že oni prichádzajú z rôzneho prostredia, z rôzne zastereotypneného, alebo ja by som povedal rodovo nerovnostne toxického. Tak metaforicky povedané prostredia, hej, niektoré prichádzajú z veľmi liberálneho prostredia, iné z rodín, kde je nejaké násilie v tej domácnosti, tretie dieťa prichádza z rodiny, kde je single matka... a tie deti práve v tej debate si to môžu rozobrať, utriať...“ (2. 2. 2015, TA3, psychológ). Aktivisti/aktivistky referenda však hovoria o vnútornej diverzite detí / mladých ľudí ako skupiny len s ohľadom na rôzne vývojové a kognitívne stupne, v ktorých sa nachádzajú.

Diskurz aktivistov/aktivistiek referenda ďalej označuje sexuálnu výchovu ako samotný ohrozujúci faktor. K hrozbám, ktorým mladí ľudia čelia, radia narušenie ich vývinu a rozvrátenie identity, ktoré vnímajú aj ako dôsledok produktu „tých druhých“ – t.j. zástancov „rodovej ideológie“ v sexuálnej výchove: „Nesúhlasím s tým najmä z toho dôvodu, že vývinová psychológia nám hovorí o tom, čo je vhodné pre dieťa v ktorom vekovom období a my vieme, že dieťa si vytvára svoju identitu a sú obdobia najmä toho ranného detstva, kedy dieťa potrebuje potvrdiť svoju identitu, vlastnú identitu a niektoré teórie rodové hovoria o tom, že treba dieťaťu rozvíkľávať jeho identitu [...]“ (2. 2. 2015, TA3, sociálna pracovníčka). Ďalšou hrozbou v naratívach aktivistov/aktivistiek referenda je sexualizácia detí a mladých ľudí spojená s predčasným začatím sexuálneho života: „Táto odborníčka vie, o čom hovorí. Vychovala 8 synov, no môžu sa myliť autori príručiek pre deti? Slováci si pamätajú na kontroverzné billboardy proti sexuálnej výchove, ktorá vraj poučuje o masturbácii už škôlkarov či deťom základnej školy ukazuje, ako sa používa kondóm“ (25. 1. 2015, TV Markíza, novinárka).

Aktivisti/aktivistky referenda zároveň upozorňujú na stratu slobody, avšak nie na strane detí a mladých ľudí, ale u rodičov: „My nie sme vôbec proti výchove k manželstvu a rodičovstvu. Práve naopak. Len sme proti tomu konfliktu a proti tomu, aby boli rodičia zatváraní za to, keď povedia nejakej bláznivej sexuálnej výchove, že nie“ (29. 1. 2015, TV Markíza, aktivista).

„Vyššie a nižšie“ ciele sexuálnej výchovy: sexuálna výchova ako nástroj verejných politík

Východiská etiky starostlivosti tiež vyžadujú nastolenie otázok o tom, akým spôsobom má byť sexuálna výchova ako forma starostlivosti poskytovaná. Cieľom kritickej rámcovej analýzy v medziach tejto štúdie bolo odкрývať naratívy hlavných aktérov/aktérok v kontexte sexuálnej výchovy ako nástroja verejných politík – t.j. nástroja starostlivosti o mladých ľudí. Starostlivosť predstavuje v medziach diskurzu skúmaných aktérov a aktérok ochranu pred rôznymi javmi, ktoré sú diskurzívne kreované ako riziká, resp. hrozby. Na vnímané a neustále zadefinovávané riziká sú tak v procese konštrukcie naratívu naviazané tzv. vyššie ciele sexuálnej výchovy (identifikované v procese kódovania ako *Metae Superiores*) ako nástroja verejných politík, a tzv. nižšie ciele (*Metae Inferiores*).

V medziach diskurzu aktivistov/aktivistiek referenda je samotná sexuálna výchova na školách rámcovaná ako potenciálna hrozba. Zatiaľ čo niekoľko aktérov/aktérok vo svojich vyjadreniach jasne deklaruje potrebu sexuálnej výchovy, je to práve deklarované „experimentovanie“ v oblasti sexuálnej výchovy, ktoré je prezentované ako rizikové pre vývoj mladých ľudí. To, čo ohrozuje mladých ľudí, je potenciálne narušanie ich vývoja a ako nástroj na zabránenie tomuto vývoju slúži prehlbenie autority rodičov v oblasti vzdelávania. Ako vyšší cieľ sexuálnej výchovy je tak jednoznačne zarámčované „zachovanie slobody rodiča/rodičov rozhodovať o obsahu vzdelávania“. Ako sme už písali vyššie, rodič je v medziach týchto naratívov definovaný ako subjekt, ktorý disponuje jedinečnými informáciami o vývine a potrebách dieťaťa (resp. ako legitímny expert), čo mu pripisuje autoritatívne a jedinečné právo rozhodovať o obsahu vzdelania. V momente ak je táto deklarovaná legitimita rodičovi odobraná, je tento konflikt medzi školou a rodičom prezentovaný ako strata jeho slobody (v jednom z vyjadrení je dokonca konflikt prirovnávaný k totalite): „Takže ja by som najprv zareagovala, to slovo totalita. To je práve to slovo, ktoré je za tou treťou otázkou o tej sexuálnej výchove. Povinná sexuálna výchova istým spôsobom štátom nariadená, to je totalita, to je to, pri čom sa nám, ktorí sme zažili predchádzajúcu totalitu, tvoria zimomriavky na chrbáte a to, že niekto je proti tomu, aby rodičia mohli odmietnuť takúto výchovu, to považujem za totalitu.“ (2. 2. 2015, TA3, pedagogička). Teda zatiaľ čo samotná referendová otázka č. 3 hovorí o autonómii ako rodiča, tak aj dieťaťa, je to primárne

zdôrazňovanie slobody rodiča, ktoré je súčasťou mediálnych naratívov aktivistov/aktivistiek referenda.

V medziach týchto naratívov je výučba o sexuálnom správaní vnímaná ako sekundárna, pričom aktivisti/aktivistky referenda zdôrazňujú len marginálne ako nižší cieľ sexuálnej výchovy „vzdelávanie k manželstvu a rodičovstvu“, ktoré má viesť k výučbe o abstinencii a zdržanlivosti či zvládaniu konfliktných situácií vo vzťahoch: „Sexuálna výchova musí byť vzťahová výchova. Manželstvá nekrachujú na tom, že si nerozumejú v sexe, ale že si nerozumejú vo vzťahu. Hovoriť o technikách v sexe je sekundárne a treba to vysvetliť úmerne veku.“ (31. 1. 2015, SME, sociálny pracovník).

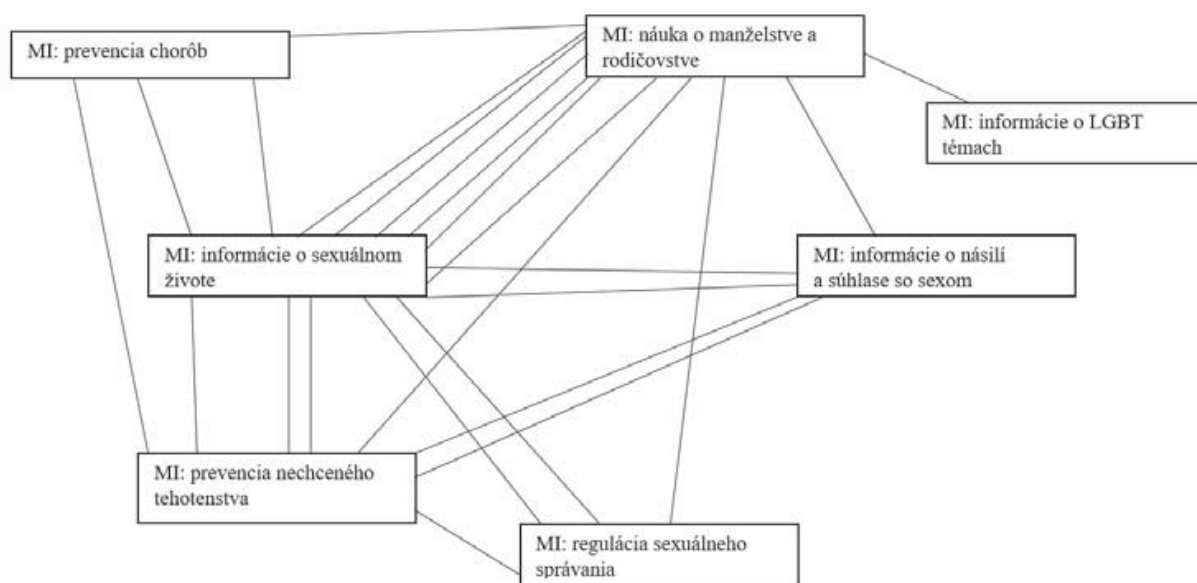
Je nutné zdôrazniť, že aktivisti/aktivistky referenda upozorňujú na potenciálny konflikt medzi školou a rodičom, čo nie je v zásade v rozpore s prítomnosťou sexuálnej výchovy na školách. Avšak v prípade, že sa takýto konflikt vyskytne (t.j. napr. v kontexte rozdielnych hodnotových rámcov školy a rodiča), je to deklarovaná legitimita a autorita rodiča ako „experta“ na potreby dieťaťa, ktorá má prevážiť. Preto sa ako dominantný rámec verejných politík vzdelávania javí „sexuálna výchova len so súhlasom rodiča“, zatiaľ čo sa rámec presadzujúci viac konsenzus ako výhradnú autoritu rodiča (t.j. „sexuálna výchova ako produkt konsenzu rodiča/rodičov a školy“) objavuje v týchto naratívoch len zriedka.

Naproti týmto naratívom oponenti/oponentky referenda, t.j. aktivisti/aktivistky proti referendu, rámcujú vzťah rodič–dieťa značne skepticky, keď poukazujú na jeho nedostatky, resp. na to, že najlepší záujem rodiča nemusí kopírovať najlepší záujem dieťaťa / mladého človeka. V týchto naratívoch je dominantným vyšším cieľom sexuálnej výchovy ako nástroja verejných politík „zachovanie ľudských práv mladých ľudí“, a to primárne právo na informácie. Naratívy týchto aktérov/aktérok identifikujú ako rizikové javy nedostatok informácií o deklarovaných rizikách sexuálneho správania (t.j. nechcené tehotenstvo, pohlavné choroby, sexuálne násilie), kakofóniu informácií z rôznych zdrojov (napr. rodina, priatelia a internet) či nedostatočný prístup ku špecifickým informáciám týkajúcim sa sexuality (napr. informácie o coming-oute).

Medzi riziká sexuálneho správania medzi mladými ľuďmi radia aktivisti/aktivistky proti referendu sexuálne násilie, ktoré je spojené s vyšším cieľom sexuálnej výchovy – t.j. rodová rovnosť. Zdôrazňovanie kakofónie informácií je v týchto naratívoch primárne spájané s internetom (t.j. informáciami online) ako nekontrolovaným a problematickým informačným zdrojom či so šírením problematických informácií medzi samotnými mladými ľuďmi. Nedostatočný prístup ku špecifickým informáciám zas zdôrazňuje vyšší cieľ sexuálnej výchovy – „zachovanie ľudských práv mladých ľudí“. Tento cieľ je prítomný v kontexte hodnotového vymedzenia rodiny a práva mladých ľudí v demokratickej spoločnosti na pluralitu hodnotového rámca informácií o sexualite, ktoré sa k nim dostávajú. V tomto kontexte sa objavuje nižší cieľ, t.j. „informovanie o LGBT témach“. Avšak samotný nižší cieľ sexuálnej výchovy – poskytovanie

informácií o LGBT témach sa v týchto naratívoch vyskytol len raz a aj to nie v spojení s informáciami o sexuálnom živote, ale v spojení s problematickým „coming outom“ mladých ľudí pred rodinou a sexuálnou výchovou ako zdrojom poznatkov o ňom.

Graf 1: Rezonancia rámcov nižších cieľov v naratívoch aktivistov a aktivistiek proti referendu

Zdroj: Kolektív autoriek.

Zatiaľ čo je tak školské prostredie zadefinované ako zdroj relevantných informácií s ohľadom na hore stanovené informačné hrozby, naratívy aktivistov/aktivistiek proti referendu občasne zdôrazňujú vyšší cieľ „zachovania slobody rodiča/rodičov rozhodovať o obsahu vzdelávania“, čo je nezriedka spojené s rámcom verejných politík – „sexuálna výchova ako konsenzus školy a rodiča“. Aktéri/aktérky zdôrazňujú, že si rodičia v slovenských podmienkach zachovávajú právo byť informovaní o kurikule náuky a rozhodujú cez možnosť výberu školy pre svoje dieťa (t.j. štátnej či cirkevnej): „[z]ákladné vedomosti o budovaní vzťahu, manželstve či výchove [si] zaslúži každé dieťa. Pokiaľ ide o kontroverznejšie témy, ako je sex, škola by ich mala konzultovať s rodinami.“ (16. 1. 2015, *Pravda*, psychologička). Tieto naratívy sú tak presadzované za pomoci konceptu „konsenzu“ dvoch strán, zatiaľ čo odmietajú absolútnu autonómiu rodičov v oblasti obsahu vzdelávania. Aktivisti/aktivistky proti referendu tiež zdôrazňujú prierezovosť sexuálnej výchovy v súčasnom nastavení osnov (t.j. rámec „sexuálna výchova v rámci viacerých predmetov“), avšak alternatívy a návrhy na zmeny súčasného nastavenia vzdelávacích politík prezentujú len zriedka.

Často sa opakujúcim rámcom aktivistov/aktivistiek proti referendu je „sexuálna

výchova založená na vedeckých poznatkoch“, pričom je do značnej miery tento rámec spájaný s elementom expertízy pedagogických pracovníkov/pracovníčok, či psychológov/psychologičiek a jasne vymedzeného kurikula na školách: „Z hľadiska zdravého psychického vývinu je dobré, keď sa informácie potrebné pre život dostanú k ľuďom od tých, ktorí ich dávajú odborným výkladom. Sexuálna výchova má zmysel. Najideálnejšie miesto na jej podávanie je v škole“ (17. 1. 2015, *Nový Čas*, psychológ). Naproti tomu u samotných aktivistov/aktivistiek referenda existuje značný skepticizmus voči týmto expertom a expertkám, ktorý má tiež tendenciu viesť k delegitimizovaniu medzinárodných programov, ako napr. program boja OSN proti AIDS/HIV. V ich naratívoch o sexuálnej výchove je vzdelávanie založené na poznatkoch len implicitne, a to cez element „vývojových stupňov dieťaťa“ (t.j. sexuálna výchova by mala byť založená na poznatkoch vývinovej psychológie a mala by sa vyhnúť „experimentovaniu“).

Diskusia a záver

V medziach tejto štúdie bol aplikovaný konceptuálny rámec etiky starostlivosti ako analytický nástroj nazerania na naratívy o sexuálnej výchove v rétorike dominantných politických aktérov/aktérok v najsledovanejších médiách počas slovenského „Referenda o rodine“ v roku 2015. Koncept etiky starostlivosti nazerá na sexuálnu výchovu ako na formu občianskeho vzdelávania, ktoré reflektuje zraniteľnosť, rozmanitosť i nerovnosť zažívanú skupinami detí / mladých ľudí (Jarkovská 2006; Jesenková, Minarovičová 2018). Cieľom tejto kritickej rámcovej analýzy bolo skúmať a hľadať paralely medzi naratívmi aktivistov/aktivistiek referenda (aktérov/aktérok podporujúcich otázku č. 3 a aktérov/aktérok aktívne podporujúci autonómiu rodičov a detí) a aktivistov/aktivistiek proti referendu (aktérov/aktérok opozične sa vymedzujúcich voči otázke č. 3 a spochybňujúcich výhradné právo rodičov a detí rozhodovať o kurikule).

V principiálnej otázke „kto má rozhodovať“ o tom, či sa deti budú zúčastňovať vyučovania, tak aktivisti/aktivistky referenda zdôrazňujú výlučnú autoritu rodiča a v menšej miere aj dieťaťa / mladého človeka. Kompetencia rodiča rozhodovať o kognitívnom vývine svojho dieťaťa je prezentovaná ako samozrejmosť. Avšak v medziach týchto naratívov je kompetencia len argumentom, zatiaľ čo deklarovanou hrozbou je strata autority – teda moci rozhodovať o svojej súkromnej sfére, do ktorej patrí aj dieťa. Zároveň tu dominuje individualistická ontológia v ponímaní samotného rodiča – je autonómnym a individualistickým aktérom, ktorý nesie zodpovednosť za dieťa – teda nezrelého a neautonómneho jedinca. V tomto naratíve tak vracajú sexuálnu výchovu zo sféry „verejnej“ späť do sféry „súkromnej“ (Held 2015 in Jesenková 2016; Jesenková, Minarovičová 2018). Táto viditeľná snaha o „privatizáciu“ vzdelávania v oblasti sexuálnej výchovy musí byť ďalším predmetom skúmania v naratívoch politických

aktérov/aktérok s ohľadom na mainstreamizáciu „protirodovej“ rétoriky a jej preberanie konzervatívnymi aktérmi/aktérkami a aktérmi a aktérkami radikálnej pravice (Verloo 2018).

Naproti tomu opoziční aktéri, t.j. aktivisti a aktivistky proti referendu, vyzdvihovali vo svojich naratívoch sexuálnej výchovy už existujúci systém štátneho školstva v podobe *výchovy k manželstvu a rodičovstvu*. Podľa nich je dostatočné súčasné nastavenie konsenzuálneho charakteru, kde škola síce definuje obsah výučby, avšak tá môže byť prekonzultovaná s rodičmi, majú plné právo informovať sa o obsahu výučby a eventuálne majú tiež možnosť zvoliť inú školu. Absolútna kompetencia a expertnosť rodiča tak zostáva spochybnená a tým je spochybnený aj nárok rodiča na absolútnu moc vo svojej súkromnej sfére. Avšak je nutné zdôrazniť, že podporou súčasného nastavenia vo svojich naratívoch aktéri/aktérky nedávajú priestor pre otvorenie otázok o potenciálnej reforme tohto nastavenia.

V oboch skupinách aktérov/aktérok tiež možno badať spoločný naratív potreby informovaného a odborného vzdelávania. Avšak konsenzus nenachádzajú na rovnakej epistemickej úrovni – zatiaľ čo aktivisti/aktivistky proti referendu zdôrazňujú, že súčasné pedagogické plány sexuálnej výchovy v podobe *výchovy k manželstvu a rodičovstvu* čerpajú z aktuálnych poznatkov, aktivisti/aktivistky referenda otvorene kritizujú medzinárodné organizácie (ako napr. WHO), ktoré tvoria vlastné vzdelávacie plány, a nazývajú ich „nevedeckými“ a „ideologickými“. Táto neochota ku konsenzuálnej tvorbe sexuálnej výchovy medzi školou a rodičom môže byť podmienená viacerými faktormi: napr. nedôverou k vedeckým poznatkom, nedôverou k expertom/expertkám v slovenskom aj medzinárodnom prostredí či nedôverou k štátu / štátnym orgánom (zapríčinené skúsenosťou s totalitným štátom a jeho paternalistickým prístupom) alebo k medzinárodným organizáciám. Preto považujeme zodpovedanie otázok epistemickej pozicionality vedeckého poznania a expertov/expertiek v tvorbe verejných vzdelávacích politík za akútnejšie aj s ohľadom na prítomnosť „protirodovej“ rétoriky a jej aktérov/aktérok nie len v slovenskom prostredí. Táto štúdia poukazuje tiež na nutnosť postulovať nové otázky o epistemických komunitách a epistemickej legitimitate v tvorbe verejných politík s ohľadom na týchto aktérov / tieto aktérky a na mainstreamizáciu „protirodového“ diskurzu. S ohľadom na uvedené sa tiež objavuje nová otázka, ako prekonať, resp. obnoviť dôveru v inštitúcie štátu i občianskej spoločnosti a posilniť pozicionality vedeckého poznania a expertov/expertiek v tvorbe verejných politík. Odpoveďou môže byť spomínaná demokratická prax starostlivosti, ktorá by bola aplikovaná aj v kontexte sexuálnej výchovy na školách (t.j. inklúzia, participácia dotknutých aktérov/aktérok atď.).

Naratívy subjektivity dieťaťa / mladého človeka v diskurze aktivistov/aktivistiek referenda aj ich opozičných aktérov/aktérok operujú s rámcom „starostlivosti“ v rôznych podobách. Zatiaľ čo aktivisti/aktivistky proti referendu zdôrazňujú sociokultúrne riziká

spojené s prístupom k informáciám, zástancovia/zástankyne tretej referendovej otázky vyzdvihujú potrebu starostlivosti o dieťa / mladého človeka pred nástrahami samotnej sexuálnej výchovy. Tieto nástrahy, ktoré prináša sexuálna výchova, vychádzajú z vývojovej heterogenity skupiny – t.j. rôzne deti sa nachádzajú na rozdielnych vývinových stupňoch a jedine rodič(ia) disponujú schopnosťou určiť potreby dieťaťa – preto by mali disponovať výlučnou autoritou. Subjektivita dieťaťa / mladého človeka ako autonómneho jedinca s právami na informácie je v tomto paternalistickom naratíve popretá. V naratíve, ktorý zdôrazňuje nástrahy „sexualizácie“ mladých ľudí, sa zároveň neotvára priestor pre inštitucionalizáciu sexuálnej výchovy ako náuky, ktorá poskytuje informácie o sexualite – sexuálnej pluralite, súhlase so sexom či sexuálnom uspokojení (Landi 2018). Samotné popretie autonómie mladého človeka a prenesenie kompetencií na rodiča je tiež problematické. V tomto kontexte napr. chýba relacionalistické, teda vzťahové chápanie zodpovednosti na strane rodiča – t.z. autonómny rodič sa musí postarať o svoje dieťa sám/sama, teda sám/sama nesie zodpovednosť. Môžeme argumentovať, že takáto výrazne individualistická konceptualizácia rodiča je z normatívneho a etického hľadiska škodlivá na niekoľkých úrovniach. A to jednak preto, že nezodpovedá fakticite, t.j. skutočnosti, že rodič je tiež situovaný vo svojich vzťahoch, pričom je jeho/jej perspektíva limitovaná touto situovanosťou (so všetkými aspektmi, v rátane mocenských) – a teda je zrejmé, že nemôže komplexne reflektovať a identifikovať všetky potreby a záujmy svojho dieťaťa. Z hľadiska konceptu etiky starostlivosti by tak zodpovednosť za starostlivosť o sexuálnu výchovu mala byť zdieľaná reálne – reflektovaným a demokratickým spôsobom. Je zrejmé, že dosiahnuť tento cieľ si vyžaduje rozvíjať zároveň koncept občianstva v relacionistickom duchu, t.j. ako starostlivé občianstvo (Sevenhuijsen 1998).

Ľudskoprávny diskurz s ohľadom na rodovo citlivú výchovu sa objavuje v naratívoch aktivistov/aktivistiek proti referendu, ale len do limitovanej miery. Prístup ku odborným informáciám, vytvorenie bezpečného priestoru pre pluralitnú diskusiu a informovanie o špecifických rizikách (t.j. informácie z internetu, otázky súhlasu a násilia) vystupujú v naratívoch ako forma „demokratickej starostlivosti“. Avšak aj táto starostlivosť je primárne rámcovaná ako ochrana a ako právo na dodržiavanie ľudských práv (t.j. právo na informácie). Táto starostlivosť je dôležitá aj s ohľadom na rozdielne prostredia, z ktorých deti / mladí ľudia pochádzajú (t.j. triedne a etnické pozadie) alebo s ohľadom na špecifické potreby LGBTI detí / mladých ľudí (Lamb, Roberts, Plocha 2016; Lamb, Randazzo 2016). Čo však nie je v diskurze aktérov/aktérokov prítomné ani v jednej skupine, je rodovo citlivé vnímanie špecifických potrieb sexuality mladých ľudí, ako zdôrazňujú Lucie Jarkovská (2006) a Lucie Jarkovská a Kateřina Lišková (2013). Reflexia toho, že je táto skupina tvorená dievčatami i chlapcami, ktorí/ktoré majú rozdielne potreby, sa objavuje iba redukovaným spôsobom, t.j. ak sa spomína tehotenstvo. Naproti tomu rodovo citlivý prístup by poskytoval scitlivovanie v téme rodových stereotypov, resp.

by bolo jeho cieľom vzdelávať mladých ľudí a diskutovať s nimi o sexualite spôsobom, ktorý by v zásade neprehľboval tieto stereotypy.

Samotné rámcovanie sexuálnej výchovy ako prostriedku dodržiavania ľudských práv naráža na nedostatok všeobecného konsenzu v citlivých oblastiach ľudských práv (t.j. napr. reprodukčné práva). Preto je nutné v medziach antagonistických diskurzov hľadať platformu, v rámci ktorej budú zdôrazňované rámce zodpovednosti za starostlivosť. Táto platforma zároveň povedie ku rozvoju jednotlivca a jeho/jej seberealizácie. Jej súčasťou by bol tiež naratív ľudských práv nie ako cieľa *per se*, ale ako nástroja na zabezpečenie kvality života, ktorá je cieľom. Problematickým sa stáva, ak obe skupiny aktérov/aktérok redukujú sexuálnu výchovu zo starostlivosti len na ochranu. Koncept etiky starostlivosti v oblasti sexuálnej výchovy zdôrazňuje, že starostlivosť nemôže byť takto redukovaná, ale musí byť vyzdvihovaná ako napĺňanie a uspokojovanie potrieb – t.j. musí uznávať zodpovednosť za rozvoj a vytváranie podmienok pre dobrý život ako svoju primárnu agendu. Je tak nutné zdôrazniť, že naratívy oboch skupín prispeli k tejto redukcii, avšak je možné, že voľba rámcov aktérov/aktérok bola výsledkom situačného nastavenia, v ktorom svoju rolu zohrali aj samotní novinári a novinárky, ktorí/ktoré vo svojej rétorike tiež zdôrazňovali skôr riziká a nástrahy ako potreby mladých ľudí/detí.

Ako zdôraznilo už niekoľko autoriek a autorov, ktorí sa zaoberali touto témou, sexuálna výchova je v politických diskurzoch ovplyvnená rôznymi nazeraniami na individualitu, morálku či starostlivosť (Lukšík, Marková 2010; Bosá et al. 2015). Cieľom tejto kritickej diskurzívnej analýzy bolo podrobiť dominantné mediálne naratívy počas referenda 2015 analýze z perspektívy etiky starostlivosti. Tá upozornila na niekoľko prienikov v naratívoch, no tiež zdôraznila značne protichodné nazeranie na otázky verejného/súkromného, kolektívnej/individuálnej starostlivosti či zraniteľnosti a subjektivity detí a mladých ľudí. Analýza tak poukázala na antagonistické diskurzívne vymedzenie, ktoré bude aj v budúcnosti komplikovať reformu vzdelávania v skúmaných otázkach.

Literatúra

- Bianchi, G. 2013. „Nové podoby sexuality, občianstva, noriem a reprodukcie: svet a Slovensko.“ *Sociológia*, roč. 45, č. 1: 5–26.
- Bosá, M. 2017a. „Etika starostlivosti a starostlivá spoločnosť ako výzva pre sociálnu prácu.“ Pp. 166–175 in Balogová, B. (ed.). *Šance a limity seniorov v súčasnej modernej komunikácii (negatíva a pozitíva IKT v živote seniora)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Bosá, M. 2017b. „Ethics of Care as the Ethical Concept in Social Work with Migrants in the Context of Community Social Work.“ Pp. 20–28 in Balogová, B. (ed.). *Multiculturalism in Social Work*. Warszawa: Wydawnictwo Jedność w różnorodności.

- Bosá, M. et al. 2015. *Sexuálna výchova očami študentiek a študentov. Výskumná správa*. Prešov: EsFem.
- Creed, W. E. D. et al. 2002. „A Picture of the Frame: Frame Analysis as Technique and as Politics.“ *Organizational Research Methods*, Vol. 5, No.1: 34–55, <https://doi.org/10.1177/1094428102051004>.
- Edwards, S. D. 2009. „Three Versions of an Ethics of Care.“ *Nursing Philosophy*, Vol. 10, No. 4: 231–240, <https://doi.org/10.1111/j.1466-769X.2009.00415.x>.
- Gamson, W. A., Lasch, K. E. 1983. „The Political Culture of Social Welfare Policy.“ Pp. 397–415 in Spiro, S. E., Yutchman-Yaar, E. (eds.). *Evaluating the Welfare State: Social and Political Perspectives*. New York: Academic Press.
- Gilligan, C. 1987. „Moral Orientation and Moral Development.“ Pp. 19–23 in Feder Kittay, E., Meyers, D. T. (eds.). *Women and Moral Theory*. London: Rowman & Littlefield.
- Goffman, E. 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jarkovská, L. 2006. „Feminismus a sexuální výchova.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 7, č. 2: 41–45.
- Jarkovská, L., Lišková, K. 2013. „Tradice, její rozpad a záchrana skrze sex. Diskurzivní strategie odpůrců sexuální výchovy.“ *Sociologický časopis*, roč. 49, č. 2: 269–290.
- Jesenková, A. 2016. *Etika starostlivosti*. Košice: FF UPJŠ.
- Jesenková, A., Minarovičová, K. 2018. „Research and Educational Potential of Feminist Care Ethics in Sex Education.“ Edited by E. Višňovský. *Human Affairs*, Vol. 28, No. 2: 196–211.
- Johnston, H. 1995. „A Methodology for Frame Analysis: From Discourse to Cognitive Schemata.“ Pp. 30 in Johnston, H., Klandermans, B. (eds.). *Social Movements and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Korolczuk, E., Graff, A. 2018. „Gender as ‚Ebola from Brussels‘: The Anticolonial Frame and the Rise of Illiberal Populism.“ *Signs*, Vol. 43, No. 4: 787–821.
- Kováts, E., Póim, M. (eds.). 2015. *Gender as Symbolic Glue – The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-gender Mobilizations in Europe*. Budapest: Foundation for European Progressive Studies. Dostupné z: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/11382.pdf>.
- Kuhar, R., Paternotte, D. (ed.). 2017. *Anti-Gender Campaigns in Europe – Mobilizing against Equality*. London: Rowman & Littlefield.
- Lamb, S., Randazzo, R. 2016. „From I to We – Sex Education as a Form of Civics Education in a Neoliberal Context.“ *Curriculum Inquiry*, Vol. 46, No. 2: 148–167.
- Lamb, S., Roberts, T., Plocha, A. 2016. *Girls of Colour, Sexuality and Sex Education*. New York: Palgrave Macmillan.
- Landi, N. 2018. „Sex and the Anthropologist: from BDSM to Sex Education, an Embodied Experience.“ Pp. 318–338 in Boyce, P. (ed.). et al. *Researching Sex and Sexualities*. London: Zed Books.
- Lukšík, I., Marková, D. 2010. „Analysis of the Slovak Discourses of Sex Education Inspired by Michel Foucault.“ *Human Affairs*, Vol. 20, No.1: 9–22.
- Maďarová, Z. 2015. „Love and Fear – Argumentative Strategies Against Gender Equality in Slovakia.“ *Anti-Gender Movements on the Rise?*, Vol. 39: 33–42.

- Meier, P. 2008. „Critical Frame Analysis of EU Gender Equality Policies: New Perspectives on the Substantive Representation of Women.” *Representation*, Vol. 44, No. 2: 155–167, <https://doi.org/10.1080/00344890802079656>.
- Petö, A. 2015. „Epilogue: ‚Anti-gender‘ Mobilisational Discourse of Conservative and Far Right Parties as a Challenge for Progressive Politics.” Pp. 126–131 in Kováts, E., Póim, M. (eds.). *Gender as Symbolic Glue – The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-gender Mobilizations in Europe*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies.
- Rein, M., Schön, D. 1996. „Frame-Critical Policy Analysis and Frame-Reflective Policy Practice.” *Knowledge and Policy: The International Journal of Knowledge Transfer and Utilization*, Vol. 9, No. 1: 85–104.
- Roggeband, C. 2018. „The Good, the Bad, the Ugly-Making Sense of Opposition to Feminisms from a Social Movement Perspective.” Pp. 19–37 in Verloo, M. (ed.). *Varieties of Opposition to Gender Equality in Europe*. London: Routledge.
- Sevenhuijsen, S. 1998. *Citizenship and the Ethics of Care. Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. London: Routledge.
- Smrek, M. 2015. „The Failed Slovak Referendum on ‚Family‘: Voters’ Apathy and Minority Rights in Central Europe.” [online]. *Baltic Worlds* [cit. 21. 12. 2018]. Dostupné z: <http://balticworlds.com/the-failed-slovak-referendum-on-%E2%80%9Cfamily%E2%80%9C/>.
- Tronto, J. C. 1993. *Moral Boundaries a Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge; cit. in Edwards, S. D. 2009. „Three Versions of an Ethics of Care.” *Nursing Philosophy*, Vol. 10, No. 4: 231–240.
- Tronto, J. C. 2013. *Caring Democracy. Markets, Equality, and Justice*. New York: New York University Press.
- Valkovičová, V. 2017. „Regrettably, It Seems That Breaking One Border Causes Others to Tumble. Nationalism and Homonegativity in the 2015 Slovak Referendum.” *Politique Européenne*, No. 55: 86–115.
- Veselková, M. 2014. „Science, Stories and the Anti-vaccination Movement.” *Human Affairs* [online], Vol. 24, No. 3, <https://doi.org/10.2478/s13374-014-0227-8>.
- Verloo, M. 2005. „Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Frame Analysis Approach.” *The Greek Review of Social Research. Special Issue: Differences in the Framing of Gender Inequality as a Policy Problem Across Europe*, 117B: 11–34, <http://dx.doi.org/10.12681/grsr.9555>.
- Verloo, M. 2018. „Introduction: Dynamics of Opposition to Gender + Equality in Europe.” Pp. 3–18 in Verloo, M. (ed.). *Varieties of Opposition to Gender Equality in Europe*. London: Routledge.
- Verloo, M., Lombardo, E. 2007. „Contested Gender Equality and Policy Variety in Europe: Introducing a Critical Frame Analysis.” Pp. 21–51 in Verloo, M. (ed.). et al. *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. Budapest: CEU Press.
- Vliegenthart, R., Van Zoonen, L. 2011. „Power to the Frame: Bringing Sociology Back to Frame Analysis.” *European Journal of Communication*, Vol. 26, No. 2: 101–115, <https://doi.org/10.1177/0267323111404838>.

© BY-NC Ľubica Libáková, Veronika Valkovičová, Adriana Jesenková, 2019

© BY-NC Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2019

Mgr. Ľubica Libáková je doktorandkou študijného programu sociálna práca v Inštitúte edukológie a sociálnej práce Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Korešpondencii zasielajte na: lubkalibakova@gmail.com.

Mgr. Veronika Valkovičová, MA, je doktorandkou spojeného programu politických vied v Ústave európskych štúdií a medzinárodných vzťahov, Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave a na Fakulte sociálnych vied Univerzity v Antverpách. Korešpondencii zasielajte na: veronika.valkovicova@fses.uniba.sk.

Mgr. Adriana Jesenková, Ph.D., pôsobí ako odborná asistentka na katedre aplikovanej etiky Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Korešpondencii zasielajte na: adriana.jesenkova@upjs.sk.